

Egy elfeledett intézmény

Gaal György: *A kolozsvári Országos Karolina Kórház*. EME, Kvár 2023. 192 o.

Az intézményfókuszú orvostörténeti vizsgálódások, amelyek egy-egy kórház, tébolyda vagy más speciális intézet működésének történetén keresztül rekonstruálják egy város vagy régió hozzáférést az egészségügyi szolgáltatásokhoz, évtizedek óta meghatározóak a nyugat-európai kutatásokban, és az ezredforduló óta egyre nagyobb figyelmet kapnak a közép-európai régióban is. Ebbe a sorba illeszkedik Gaal Györgynek 2023-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent kötete is, amely a kolozsvári Országos Karolina Kórház történetére koncentrálna közelít a város és vonzáskörzete egészségügyi ellátásának kérdéseire. A szerző irodalomtörténészként és helytörténészként is Kolozsvár történetének egyik legalaposabb ismerője, akinek a nevéhez számos várostörténeti kalauz, művelődéstörténeti, egyetem- és oktatástörténeti munka fűződik, és bár ahogyan a kötet bevezetőjében is reflektál rá, az alapos kutatásra és a témában való elmélyülésre csak 2020-ban, a Covid-19 által kiváltott világvárvány idején kerített sort, az orvostörténeti és különösen a kolozsvári egészségügyi intézmények és azok működtetői iránti kutatói érdeklődése jóval korábbra nyúlik vissza. Írásai jelentek meg például az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban vagy az *Orvostudományi Értesítő*ben, többek között Pataki Jenőről, Erdély egyik első és legjelentősebb

orvostörténészéről, Purjesz Zsigmond belgyógyászáról, a kolozsvári egyetemi klinika professzoráról és magáról az egyetemi klinikai tömbről is, amely a századforduló egyik legjelentősebb kórházépítési projektje volt, és amely szorosan kapcsolódik az Országos Karolina Kórház történetéhez is.

A kórház történetéhez a szerzőnek azonban nem csupán helytörténészként és kolozsvári lokálpatriótaként van kapcsolódása, hanem egy fontos családi szál is köti az intézményhez: dédapja, szepeslőcsei Engel Gábor volt a kórház utolsó igazgatója, így számos olyan dokumentum maradt fenn a családi hagyatékban, amely nem hozzáférhető a kutatók többsége számára. Azonban nem szorítkozott csupán ezekre az iratokra és képanyagra, alapos szakirodalmi és forrásfeltáró munkát végzett egyrészt a korábbi várostörténeti irodalomban és a sajtóban, másrészt pedig különböző közgyűjteményekben, többek között például a Román Nemzeti Levéltár Kolozs és Maros megyei levéltáraiban, a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban és budapesti könyvtárakban. Itt fontos megjegyezni kiegészítésként, hogy a további kutatásokhoz érdemes lehet átnézni még a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának K szekciójában őrzött belügyminisztériumi iratokat is, ahol megtalálható a kórház működési dokumentációja és a minisztériumhoz küldött jelentései is.

Kovács Janka (1990) – történész, posztdoktor kutató, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, kovacs.janka@abtk.hu

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-8>

Ám a kötet a minisztériumi dokumentumok nélkül is, a kutató számára 2020–2021-ben, a meglehetősen korlátozott közgyűjteményi hozzáférés időszakában elérhető források alapján is egy alapos, sok részletre kiterjedő, képekkel is gazdagon illusztrált anyagot tár az olvasó elé, amelyből, annak ellenére, hogy az intézmény milyen fontos szerepet játszott a város és vonzaskörzetének egészségügyi ellátásában, egy korábban alig-alig ismert történet rajzolódik ki.

A szerző a kötetet két nagyobb egységre osztotta. Az első részben öt kronológiai periódusra bontva tárgyalja a kórház történetének különböző fázisait az alapítástól 1919-ig, és mindegyik részben hasonló szempontokra építi az elemzését. Részleteken kitér a kórházépületre, a szervezeti és személyzeti kérdésekre, valamint a törzskönyvek és egyéb statisztikai kimutatások alapján a betegek társadalmi összetételére és számuk növekedésére is. Ezzel a módszerrel, bár a kórház fenntartói háttere, az épületek története és az egyetemhez fűződő viszonya meglehetősen bonyolult volt, segíti az olvasót abban, hogy átlássa a város és a kórház kapcsolatának alakulását. Az épületek sorsán keresztül ugyanakkor betekintést nyújt az ellátás alakulásába, a betegek számának növekedésén keresztül a kórháznak a városi közösségben betöltött szerepébe, a halálozási statisztikákon keresztül pedig az ott folyó gyógyítás hatékonyságába is abban a nagyjából egy évszázadban, amely a kórház alapítása és az egyetembe való beolvadása között eltelt.

A kötet második felében egy adattár szerepel, a forrásjegyzék és a bibliográfia mellett itt kapott helyet a kórház hat főorvosának rövid életrajza, amely tartalmazza a működésük alatt elért legjelentősebb innovációkat és saját orvosi-tudományos működésüket, valamint az egyes klinikák igazgatóinak listája is, amely jelentős mértékben segít abban, hogy a főfejezetekben kibontakozó, meglehetősen bonyolult intézményi változásokban

eligazodhassunk. Az adattárban szerepelnek még a kórház működési dokumentumai, sajtóban megjelent cikkek, minisztériumi iratok, rektori beszédek és egy 16–17. századra visszatekintő kórház- és várostörténeti értekezés is. A függelékben a szerző a kolozvári Erzsébet-Mária Vöröskereszt Kórház és Szanatórium rövid, épületfotókkal illusztrált történetét is bemutatja egészen napjainkig. Ez fontos kitekintést jelent a város közegészségügyi szervezetére és a területen működő egyéb aktorokra nézve is. Ebből következően – bár a kötetben a hangsúly elsősorban a Karolina Kórházra kerül – képet kapunk a szélesebb kontextusról is, és arról, hogy a 19. század folyamán, illetve a 20. század első évtizedeiben a városnak és tágabb vonzaskörzetének milyen egészségügyi kihívásokkal kellett megküzdenie a klinikai tömbhöz kapcsolódó, igen jelentős modernizációs projekt ellenére is.

Ez a gondolkodás, a kontextuskeresés és -teremtés igénye végighúzódik a kötetben, és keretezi azt az öt, logikusan és egymástól jól elkülönülő szakaszt, amelyekre Gaal György a kötetet felosztotta, és amelyek mentén a kórház működésének különböző aspektusait helyezi előtérbe. Bár a kórházalapításnak voltak kora újkori előzményei különböző ispotályok formájában, a szerző jól detektálja azt a változást, amely a 18–19. század fordulóján a Habsburg Monarchiát is jellemezte, és amely az Országos Karolina Kórház megalapítása mögötti szándékokat is befolyásolta.

Mára a Monarchia vonatkozásában is egyre inkább a történeti érdeklődés homlokterébe kerül az a Michel Foucault által *A klinikai orvoslás születésében* már 1963-ban leírt és azóta az orvostörténet-írásban gyakran vizsgált (és kritizált) folyamat, amely során megszületett az úgynevezett „klinikai tekintet”, és amelynek nyomán az orvosi tudástermelés az oktatási hátteret is biztosító klinika episztemológiai terébe került át. Részben ez a 18. század második felétől

kibontakozó folyamat állt a kolozsvári kórház alapításának hátterében is, ez kíséerte végig a 19. századi történetét, és valójában ez vezetett az autonómiájának elvesztéséhez is az egyetemmel kialakított szimbiotikus kapcsolat kifejlődése során azzal, ahogyan a század végére az egyetemi klinikák háttérintézményévé vált.

A Monarchiában a 18. század közepén, Mária Terézia uralkodása alatt elindult átfogó egészségügyi reformok nyomán 1775-ben felállították a kolozsvári Orvosi-Sebészeti Tanintézet elődjét, az Akadémiai Líceum keretében működő orvosi kart, amely teljes orvosképzést ugyan nem kínált, ám rövidebb kurzusok formájában sebészképzést és bábaképzést már igen. A kar létrehozásával egyidejűleg szükség volt egy, a betegágy melletti gyógyítást támogató háttérintézményre, ezt a feladatot ugyanis a városi ispotályok nem tudták ellátni. A 18. század végén meginduló kórházalapítási törekvések azonban csak a 19. század elején értek célt, először az 1810–1811-es országgyűlésen tárgyalták az ügyet, maga az intézmény pedig végül 1818. szeptember 1-jén nyílt meg ideiglenesen a Belső-Szén utcai Thuri–Aporházban 8 férőhellyel. Ezt hosszas helykeresés és a pénzügyi háttér megteremtésére tett kísérletek előzték meg. A kórházépítésre szánt összeg előteremtésében jelentős szerepet játszott I. Ferenc és felesége, Karolina Augusztia személyes látogatása és pénzbeli adománya is.

A szerző ezt a meglehetősen összetett folyamatot az országgyűlési jegyzőkönyvek és a kórházi rendtartás alapján rekonstruálja, amely rendelkezik a kórház dolgozóinak feladatai és fizetése mellett arról is, hogy kik és mely területekről kerülhetnek be a kórházba, és milyen férőhelyek állnak rendelkezésre a számukra. A későbbi periódusokkal ellentétben ebből a korai időszakból nem maradtak fenn betegfelvételi jegyzőkönyvek, így a betegekre vonatkozó adatok nehezen felderíthetőek.

A gyógyszerrendelési jegyzőkönyv bejegyzései alapján a szerző azonban arra jut, hogy tényleges gyógyító munka folyhatott az intézményben. Az viszont bizonyos, hogy ekkor még nem működött gyakorlóiskolaként, ennek kialakítására csak Szóts József főorvosi működése alatt került sor. Az úgynevezett „orvos-sebészi kóroda” 1831-ben nyílt meg, és itt már sor került belgyógyászati előadásokra és betegbemutatókat is – tehát azt az oktatási háttérintézményi funkciót, amely alapítását részben indokolta, viszonylag későn kezdte ellátni.

A kórház működésének második periódusa azonban nem ekkor, 1831-ben, hanem már korábban, 1827-ben megkezdődött az intézmény költözésével az akkorra már 20 éve üresen álló egykori Domonkos-rendi, majd később a ferenceseknek adományozott kolostorépületbe. Itt megduplázódott a férőhelyek száma, és az ágyak száma ezt követően évről évre növekedett. Ekkortól az intézményi bürokrácia működése is hatékonyabbá vált: 1837-től maradtak fenn a katonai-pénzügyi évek szerint vezetett kórházi betegfelvételi és betegnyilvántartó könyvek, amelyekből jól nyomon követhető nemcsak a betegszám évenkénti alakulása, de például a felvett betegek társadalmi és anyagi helyzete vagy a kórház vonzáskörzetének alakulása is. A Karolina Kórház, bár az 1840-es évekre elérte az évi 300 fő feletti betegszámot is, alapvetően a legszegényebb rétegekből vett fel pácienseket, akik elsősorban kolozsvári lakosok közül kerültek ki. A gyógyító munkára vonatkozóan azonban – amelynek rekonstruálása az orvostörténeti kutatásokban sokszor az egyik legnehezebb kihívás – nem állnak rendelkezésre források, és a sajtó is csak néhány érdekesebb, „szenzációs” esetet közöl. Az mindenesetre elmondható az intézmény működésének második időszakáról, hogy ekkorra jelentősen javult az infrastrukturális háttere, oktatástámogató funkciót kapott, sőt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága

itt tartotta az 1844. évi vándorgyűlését is, amely során az idelátogató orvosok részt vehettek a kórházi viziteken is, és 1848–49-ben pedig már képes volt hadikórházi funkciókat is ellátni.

A kórház 1850 és 1872 közötti harmadik időszakában indult meg a beteglétszám látványos növekedése és – az orvostudomány fokozatos fejlődésével és aldiszciplínáinak, területeinek kialakulásával párhuzamosan – a specializálódás folyamata is, amely például új épületek és klinikák formájában öltött testet a kolozsvári intézményben, hasonlóan más korabeli európai egészségügyi intézményekhez. Szóts József utóda a főorvosi poszton, a Bécsben tanult Csík-szeredai Szabó József 1858-ban szembeállt azzal, hogy a kórház kinőtte az addig használt kolostorépületet, az 1860-as évek közepére pedig az intézmény már több házban működött. Eddigre önállósult például a szemklinikai és – Erdélyben elsőként – létrehozta egy külön tébolydaépületet is, ahol 6+4 szobában láttak el beteget 1863-ig, a nagyszobeni tébolyda megnyitásával, amely jelentős mértékben enyhítette a kolozsvári kórház terheit. Ez az időszak alapvetően a szervezeti változásokról szól: az új épületek kereséséről, az orvosi tanintézet és az egyes specializációk önállósulásáról, majd az 1867-es kiegyezést követő átalakulásról. Ennek során a magyarországi adminisztráció „bekebelezte” az erdélyi egészségügyi intézményeket, amelyek kezdetben a Belügyminisztérium, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartoztak.

A nyolcadik időszakban, az 1872 és 1899 közötti évtizedekben alapvetően az egyetemeszervezés folyamata zajlott. Ekkorra már a korábbi időszakot jellemző problémák meglehetősen akuttá váltak: folyamatos volt a helyhiány, csak a legszegényebb betegek kerestek itt gyógyulást, és az épületek nem feleltek meg klinikai célokra. Ráadásul az igazgató, Bakonyi József elsősorban a kórház érdekeit tartotta szem

előtt, amely az egyetem céljaival bizonyos pontokon ütközött, ami folyamatos konfliktusokhoz vezetett. Ha tágabb perspektívából nézzük, hasonló helyzet alakult ki például a pesti városvezetés és az orvosi fakultás között a Rókus Kórház ügyében is; ott a 19. század első évtizedeiben a városi kórházat vezető és működtető orvosok, illetve feletteseik minden eszközzel próbálták az orvostanhallgatókat kívülről tartani az intézmény falain, azonban ez csak egy ideig volt sikeres – és nem volt ez másképp Kolozsváron sem. Bár már 1873-ban tárgyalások indultak a kórház helyzetének rendezéséről és szerepéről az oktatásban az 1872-ben megnyitott egyetem orvosi karán, a konfliktus csak az 1890-es évek közepére oldódott meg: ekkor egyezett meg a Belügyminisztérium, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egy közösztályokkal rendelkező új kórházépület, valamint az egyetemi klinikai épületek felépítéséről.

A kórház utolsó, 1899 és 1919 közötti időszakát alapvetően a – pesti klinikákéhoz hasonló és azzal nagyjából párhuzamosan futó – kórházi és egyetemi modernizációs projekt jelentette. A Mikó, a Trefort és a Kőkert utcák által közrefogott területen 1897 és 1902 között felépített és ezt követően is bővített épület-együttes előzetes terveit Hauszmann Alajos kezdte el, majd Korb Flóris és Giergl Kálmán fejezték be. Ekkor épültek fel a modern pavilonrendszerű kórházépítészeti trendeket követve a klinikák, a tudószanatórium, valamint a különböző egyetemi intézetek épületei. A kórházhoz modern laboratóriumok, könyvtár, gyűjteménytár és demonstrációkra is alkalmas tanterem is tartoztak, amelyek megeremelték a modern klinikai oktatás feltételeit. A kórház önálló, autonóm működése azonban csak 1895-ig tartott, ekkortól fokozatosan beolvadt az egyetembe, 1899-től pedig már csak adminisztratív funkciói maradtak. Maga az intézmény azonban a klinikák formájában 1919 után, a román hatóságoknak való átadás után sem szűnt meg,

ma pedig a műemlékké nyilvánított épületekben a Kolozs megyei sürgősségi kórház osztályai működnek.

Összegzésként fontos kiemelni, hogy a jól adatolt és a képanyagát tekintve is kifejezetten igényes kiadvány, amely az olvasót nem csupán a korabeli források típusaival, de a folyamatosan alakuló, a kórház működési hátterét biztosító épületek alaprajzaival, archív és a mai állapotot tükröző fotóival is megismerteti, egy olyan intézmény történetét bontja ki részletesen, amely meghatározó szerepet játszott a kórházi intézményesülésben, az orvosi oktatásban és általánosabban véve a medikalizáció folyamatában, és amelyről eddig az orvostörténeti kutatások csak nagyon felületesen, az összefüggések alapos feltárását, elemzését mellőzve adtak

számot. Maga az intézmény számos orvosi terület és bizonyos páciensek sorsának alakulása szempontjából is mintaeértékű volt, ilyen volt például a pszichiátriai intézményesülés ügye is, amelynek korai időszakában a Karolina Kórház orvosai és működtetői számos más aktorhoz képest jóval korábban ismerték fel a betegek elkülönítésének és kórházi ellátásának szükségességét. Mindezek tükrében a kötet tehát egy fontos hozzájárulás a közép-európai orvostörténeti kutatásokhoz, és adattárként számos olyan, máshol nehezen fellelhető információt sűrít a közel 200 oldalon, amely a terület iránt érdeklődő kutatók számára rendkívül hasznos és fontos olvasmánnyá, illetve kézikönyvvé teszi.

KOVÁCS JANKA